

MARIA KOCÓR

Szkoła jako miejsce wsparcia w trudnych sytuacjach

School as a Place of Support in Difficult Situations

Doktor, Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Pedagogiczny, Zakład Pedagogiki Ogólnej i Metodologii, Polska

Streszczenie

Tematyka artykułu wpisuje się w przedmiot zainteresowań pedagogiki szkoły. Autorka, powołując się na literaturę zagadnienia, jak też wyniki własnych badań empirycznych dotyczących stresu uczniowskiego i nauczycielskiego, wychodzi z założenia, że często te podmioty wymagają wsparcia i zrozumienia. Sytuacje stresowe są powodowane „doświadczeniem” instytucjonalnej i społecznej codzienności szkoły. W podjętych rozważaniach autorka poszukuje odpowiedzi na pytania: W jakim stopniu szkoła jest miejscem wsparcia dla jej podmiotów? Czy są oni gotowi do wspierania się w trudnych sytuacjach? Podczas analizy wyników badań prowadzonych wśród uczniów i nauczycieli pojawia się niepokój o klimat szkoły i harmonię między jej instytucjonalnym a społeczno-kulturowym wymiarem. Jak inaczej pomyśleć szkołę i zbudować w niej dobry klimat? To pytanie wyznaczające twórcze pomysły i kolejne reformy szkoły.

Słowa kluczowe: szkoła, uczeń, nauczyciel, stres, zaufanie, wsparcie

Abstract

The matter is included in the object of interest of pedagogy of school. Invoking subject literature, as well as results of own empirical research on stress of students and teachers, the author concludes that often these subjects require assistance and understanding. Stress situations are caused by 'experience' of institutional and social every-day life of school. In the undertaken considerations the author seeks answer to the question : to what extent is a school a place to support its subjects? Are they willing to support themselves in difficult situations? While briefly analyzing the results of the study conducted amongst pupils and educators, a concern regarding the school's climate and harmony between institutional and socio-cultural dimension of school rises. 'How else could we think differently about school and build a good climate in it?' is a question that determines creative ideas and further reforms school.

Keywords: school, student, teacher, stress, trust, support

Wstęp

Sytuacje trudne mają to do siebie, że przekraczają możliwości i zasoby jednostki czy grupy i wymagają większej aktywności, wysiłku niż sytuacje normal-

ne. Stawiają przed dylematem utraty czegoś ważnego, niezrealizowania określonych potrzeb i zadań. Jednak to, co dla jednego jest trudne, dla drugiego nie musi takie być (zob. Tomaszewski, 1978, s. 32–35). Sytuacje trudne, powodujące stres w środowisku szkolnym odnoszą się do szkoły jako instytucji i środowiska społeczno-kulturowego. W podjętych rozważaniach chodzi o wsparcie ucznia i nauczyciela w trudnych, często stresujących sytuacjach, które z udziałem lub bez udziału szkoły powstają i wymagają reakcji środowiska.

Często sytuacjom trudnym w szkole towarzyszą napięcie emocjonalne, różne obawy i lęk spowodowany niemożnością sprostania im. Zwykle na początku pojawia się stres motywacyjny, krótkotrwały jako naturalna reakcja organizmu na zagrożenia i przeszkody napotymane w realizacji określonych potrzeb i zadań związanych z edukacją. Ogólnie stres postrzega się jako reakcję na wymagania przekraczające zasoby jednostki, negatywne bodźce, trudne sytuacje i obciążenia, ale też deficyty. Uważa się go za specyficzny typ relacji osoby ze środowiskiem (Oniszczenko, 1998, s. 19–36), w tym przypadku ucznia czy nauczyciela ze szkołą rozumianą wieloaspektowo. Jednak to nie sytuacje trudne powodują stres i negatywne emocje, lecz to, że nie są one adekwatne do ich możliwości. Ponadto każdy inaczej postrzega i ocenia daną sytuację, u każdego jest w związku z tym inny poziom lęku, poczucia bezradności i zagrożenia. Dla jednych będą one pozytywnym bodźcem i motywacją do angażowania się i osiągania sukcesów, na innych zaś mogą działać paralizująco.

Każdy też inaczej radzi sobie ze stresem, kiedy powstaje. Radzenie sobie ze stresem może mieć wymiar konstruktywny lub destruktywny. Konstruktywne są praca nad sobą i szczerze rozmowy wyjaśniające daną reakcję i sytuację, aby wzmacniać siły i uczyć się na błędach. Natomiast mało skuteczne wydaje się unikanie trudnych sytuacji, zaś do destruktywnych należą sięganie po używki, zachowania agresywne itp. Często jednak doświadczenie trudności i stresu w szkole przez ucznia, jak i nauczyciela wymaga pomocy i wsparcia z zewnątrz.

Wsparcie społeczne – czym jest i jakie może być w szkole?

Duży wkład w rozumienie wsparcia należy przypisać Kawuli i jego słynnej spirali życzliwości (1996), ukierunkowanej na regenerację i aktywizację sił, na adekwatność rodzaju wsparcia do potrzeb, ale też Kantowicz (1997). Przyjmuje się, że wsparcie będzie uzasadnione i skuteczne, jeśli jednostka jest świadoma jego sensu i w konsekwencji stanie się mocna. Wsparcie ma bowiem służyć mobilizacji sił do radzenia sobie z trudnościami. Jest to „rodzaj interakcji społecznej, w toku której dochodzi do przekazywania lub wzajemnej wymiany emocji, informacji, instrumentów działania i dóbr rzeczowych, podejmowanej przez jednego lub obu uczestników w sytuacji trudnej; celem tej wymiany jest podtrzymanie i zmniejszenie stresu, opanowanie kryzysu przez towarzyszenie,

tworzenie poczucia przynależności, bezpieczeństwa i nadziei oraz zbliżanie do rozwiązania problemu i przezwyciężenia trudności” (Sęk, 2003, s. 2). Szerokie rozumienie wsparcia znajdujemy u Barłóg, która akcentuje potrzebę wsparcia uczniów zagrożonych niepełnosprawnością i niepełnosprawnych, ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi i ich rodzin w szczególności (2015, s. 7–9). Przykłady sytuacji trudnych i adekwatne do nich rodzaje i źródła wsparcia ujęto w tabeli 1.

Tabela 1. Sytuacje trudne a rodzaje i źródła wsparcia w szkole

Rodzaj sytuacji	Przykład sytuacji	Rodzaj wsparcia	Źródła wsparcia
Sytuacje deprywacji	zagrożenie zaspokojenia potrzeby akceptacji i bezpieczeństwa, nierówne traktowanie	wsparcie emocjonalne, wsparcie rzeczowe, wsparcie wartościujące	rodzice, przyjaciele, nauczyciele, uczniowie, dyrektor, pedagog, psycholog, różni specjaliści
Sytuacje przeciążenia	przeciążenie obowiązkami – ilościowe i jakościowe	wsparcie informacyjne, wsparcie instrumentalne	nauczyciele, koledzy, dyrektor, pedagog, psycholog, różni specjaliści
Sytuacje utrudnienia	trudności finansowe i materialne, brak wiedzy i wytycznych działania, sprzeczność ról i zadań	wsparcie rzeczowe, wsparcie informacyjne, wsparcie instrumentalne	pedagog, rodzice, koledzy, nauczyciele, uczniowie, dyrektor, różni specjaliści
Sytuacje konfliktowe	różne konflikty i nieporozumienia, agresja i przemoc, mobbing w szkole	wsparcie emocjonalne, wsparcie wartościujące, wsparcie instrumentalne	rodzice, koledzy, nauczyciele, dyrektor, pedagog, psycholog, terapeuta, specjaliści
Sytuacje zagrożenia	zagrożenie negatywną oceną(ami), utraty pracy, pozycji społecznej i zawodowej	wsparcie emocjonalne, wsparcie wartościujące, wsparcie duchowe	rodzice, przyjaciele, koledzy, pedagog, psycholog, dyrektor, nauczyciele, specjaliści

Źródło: opracowanie własne na podstawie Tomaszewski (1978); Sęk (2004); Kocór (2016b).

Wsparcie ucznia czy nauczyciela – oczekiwane, oferowane czy też otrzymywane – jest wypadkową ich kontaktów społecznych z innymi osobami i tego, co oferuje szkoła jako instytucja. Wypracowuje się je w bezpośredniej komunikacji z innymi, jest oparte na więziach osobowych – koleżeńskich, przyjacielskich, ale też rzeczowych, na których ma fundament instytucjonalny charakter szkoły. To stan, który przynosi ulgę, podnosi wiarę i odwagę działania, daje poczucie bezpieczeństwa i akceptacji, gdy uczeń lub nauczyciel nie ma wystarczającej siły, by działać skutecznie, nie radzi sobie z trudnościami i stresem w szkole. Jakie jest zatem wsparcie tych dwóch podmiotów? To pytanie, na które poszukiwano odpowiedzi w drodze badań, o których niżej będzie mowa.

Metodologiczne aspekty prowadzonych badań

W niniejszym artykule przedstawiono w wielkim skrócie wyniki badań empirycznych prowadzonych wśród uczniów i nauczycieli. W badaniu źródeł

i form wsparcia w trudnych sytuacjach głównych podmiotów szkoły zastosowano wskaźniki werbalne. Taką możliwość dała metoda sondażowa i technika ankiety, która zapewniła anonimowość i pozwoliła na szybkie zbadanie grup terytorialnie rozproszonych. Następnie stosowano wywiad i analizę treści kartki z pamiętnika pt. *Mój najtrudniejszy dzień w szkole* – wsparcie oczekiwane i otrzymane.

Wpierw zastosowano procedurę badań ilościowych, które zostały przeprowadzone w latach 2012–2013 wśród 150 nauczycieli, a w latach 2012–2014 wśród 292 uczniów szkół różnego typu miejskich i wiejskich na terenie województwa podkarpackiego. Badania dotyczyły stresu i radzenia sobie z nim oraz wsparcia w trudnych sytuacjach uczniów i nauczycieli.

Drugi etap badań zrealizowano w latach 2015 i 2016 w ramach badań statutowych prowadzonych na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Rzeszowskiego. Były to badania jakościowe wykonane wśród 89 nauczycieli za pomocą wywiadów i autobiograficznych narracji w postaci kartki z pamiętnika. Miały one na celu opisanie i zrozumienie doświadczeń i przeżyć związanych ze stresem i wsparciem w szkole. Wywiady miały charakter skategoryzowany, bo istotna była w nich kolejność pytań. Badania zrealizowano na terenie: Rzeszowa, Tarnowa, Dębicy, Jasła, Sanoka, Krosna, Przeworska, Jarosławia, Przemyśla i innych okolicznych miejscowości, w których funkcjonują szkoły miejskie i wiejskie różnego typu i szczebla. Część wyników autorka opublikowała (2016b).

W niniejszym artykule nie jest możliwe omówienie wyników całego badania, stąd do analizy wybrano dane najbardziej istotne z punktu widzenia wsparcia w trudnych sytuacjach. Celem badań było opisanie i zrozumienie stresu i wsparcia w szkole. O stresie uczniów i nauczycieli pisała autorka w innych publikacjach. Tu zaś skupiono uwagę na wzmocnieniu sił, kiedy sobie nie radzą.

Szkola jako źródło wsparcia w doświadczeniach ucznia i nauczyciela

Zanim jednak opisane zostaną krótko wyniki badań na temat wsparcia w trudnych sytuacjach, wpierw warto podkreślić, że sytuacje trudne uczniów i nauczycieli w szkole są związane z przeciążeniem, sztucznymi wymogami i procedurami, z ocenianiem, awansem, jak i z brakiem zrozumienia, złą komunikacją, konfliktami w szkole, trudnościami natury materialnej, organizacyjnej, ale też społecznej i kulturowej, jak rozbieżne systemy wartości, odmienne oczekiwania, krytykanctwo i roszczeniowość (szerzej: Kocór, 2016a).

Przeprowadzone badania sondażowe informują, że zarówno uczniowie, jak i nauczyciele często nie radzą sobie z trudnościami, które przerastają ich możliwości i potencjał w szkole nastawionej na sztuczne wymogi i jej wymiar instytucjonalny, a mało osobowy. Gdy czują się bezradni, najczęściej zwracają się do

członków rodziny po wsparcie emocjonalne, zaś do rówieśników (uczniowie) i współpracowników (nauczyciele) po wsparcie informacyjne i instrumentalne i wsparcie to od nich otrzymują w takiej samej kolejności (najpierw od rodziny, a potem od koleżanek i kolegów). Najbardziej wspierają ich uczuciowo rodzice i rodzeństwo, natomiast sporadycznie badani wskazywali wsparcie swoich nauczycieli, jak też przełożonych, a tylko pojedyncze osoby akcentowały wsparcie specjalistów, jak: pedagog, psycholog, doradca, terapeuta.

Mimo od lat rozwijanej w Polsce trójpodmiotowej współpracy badani nauczyciele nie widzieli swoich edukacyjnych partnerów – uczniów i rodziców – jako źródeł wsparcia. Nie przyjmują oni do świadomości, że nauczyciele, których zadaniem jest wspieranie uczniów, wymagają wsparcia informacyjnego, emocjonalnego itp. Często bowiem uczniowie i rodzice nie dopuszczają myśli, że nauczyciel jako z założenia profesjonalista może działać nieprofesjonalnie.

Tabela 2. Wsparcie badanych uczniów i nauczycieli w sytuacjach trudnych w szkole

Wsparcie w szkole	Badani uczniowie	Badani nauczyciele
Rodzaje sytuacji wymagających wsparcia	<ul style="list-style-type: none"> – sytuacje związane z instytucjonalnym wymiarem szkoły – nadmiarem obowiązków i kontrolą, ocenianiem, – sytuacje związane z konfliktami z nauczycielami, – sytuacje związane z konfliktami z rówieśnikami, przemocą. 	<ul style="list-style-type: none"> – sytuacje związane z błędną polityką oświaty i reformowaniem szkoły, – sytuacje związane z przeciążeniem zadaniami, – sytuacje związane z biurokracją w szkole, – sytuacje związane z trudną młodzieżą i konfliktami w szkole.
Źródła wsparcia	Rodzina i rówieśnicy	Rodzina i współpracownicy
Rodzaje i sposoby wsparcia	Wsparcie informacyjne i instrumentalne – pomoc w nauce, wskazówki, wsparcie emocjonalne – szczerze rozmowy, dowartościowanie.	Wsparcie informacyjne i instrumentalne – rady i wskazówki, superwizje, wsparcie emocjonalne – szczerze rozmowy.
Zakres wsparcia	<ul style="list-style-type: none"> – w nauce i uzyskiwaniu ocen z poszczególnych przedmiotów (ścisłych), – w rozwiązywaniu konfliktów w szkole, – w odpowiednim zaplanowaniu nauki. 	<ul style="list-style-type: none"> – w radzeniu sobie z trudną młodzieżą i rozwiązywaniu konfliktów w szkole, – w podejmowaniu trudnych zadań, radzeniu sobie z biurokracją.

Źródła: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Badania sygnalizują ważny problem i zarazem zjawisko kryzysu zaufania do siebie podmiotów szkolnych, a przede wszystkim niski poziom zaufania ucznia do nauczyciela, którzy stawiali na koleżanki i kolegów oraz na rodzinę jako ich grupy wsparcia w trudnych sytuacjach. Badani uczniowie znacznie niżej ocenili szkołę pod względem odczuwanego i otrzymywanego wsparcia w trudnych sytuacjach (por. Kocór, 2016b). Stawiają na rodzinę, którą łączą więzi osobowe. W szkole zaś wsparciem są dla nich rówieśnicy, ale nie nauczyciele, wychowawcy klas, dyrektorzy czy pedagodzy szkolni, doradcy, terapeuci lub inni spe-

cjaliści. I jest to ważny argument oraz sygnał, że szkoła musi zmienić swoje wewnętrzne oblicze i klimat i nad tym powinni pracować badacze, praktycy, podmioty przygotowujące przyszłą kadre w szkołach, ale też musi zmieniać się świadomość uczniów i rodziców będących partnerami nauczycieli. Aby mogło zmieniać się wewnątrz szkoły, należy planować reformy pozwalające na równowagę między jej instytucjonalnym a społeczno-kulturowym wymiarem.

Podsumowanie

Podjęte w wielkim skrócie analizy prowadzą do wniosku, że wsparcie społeczne w szkole ma swoje mocne argumenty i merytoryczne uzasadnienie, bowiem trudnych sytuacji, których doświadcza nie tylko uczeń, ale i nauczyciel jest dziś coraz więcej w realiach szkolnych. Wyniki badań jednak ujawniają niski poziom wsparcia ucznia i nauczyciela oraz jednokierunkowość działań wspierających od nauczyciela do ucznia i rodzica, ale nie odwrotnie. Badana młodzież w trudnych sytuacjach w szkole doświadcza emocjonalnego wsparcia ze strony członków rodziny i wsparcia informacyjnego, instrumentalnego od rówieśników. Natomiast w znikomym stopniu otrzymuje wsparcie szkoły, a więc nauczycieli, pedagoga, psychologa, terapeuty i innych. Ten ujawniony w badaniach stan wymaga bliższego zastanowienia się i poszerzenia badań.

Badania dowodzą, że szkoła jest wciąż daleka od rzeczywistych potrzeb indywidualnych ucznia i nauczyciela, stąd warto wspólnie pracować na jej klimat, by słowa „zaufanie” i „uznanie” znalazły w szkole swój wyraz. Jakiej zatem szkoły nam trzeba, by odbudować zaufanie ucznia do szkoły i nauczyciela? – pyta autorka w jednym z opracowań w tym temacie (Kocór, w druku). W świetle własnych przekonań i badań nasuwa się wniosek, że **odpowiedzi na to pytanie należy szukać w pedagogice serca** Łopatkowej (1992), której nam dziś w wychowaniu do życia wartościowego tak bardzo brakuje. W planowaniu zmian i reform szkolnych dążmy więc do równowagi między instytucjonalnym i indywidualnym, osobowym wymiarem życia w szkole. Stawiamy w nich na edukację opartą na szczerości, życzliwości i świadomości własnych emocji, pragnień, ale i uczuć innych ludzi, umiejętności kierowania nimi, by budować wewnętrzną motywację czynienia dobra. Wróćmy do podstaw humanizmu i personalizmu oraz aksjologii, bo na nich opiera się każda edukacja i pedagogika.

Literatura

- Barłóg, K. (red.) (2015). *Wsparcie wczesnorozwojowe dzieci zagrożonych niepełnosprawnością i niepełnosprawnych*. Rzeszów: Wyd. UR.
- Kantowicz, E. (red.) (1997). *Wsparcie społeczne w różnych układach ludzkiego życia*. Olsztyn: Wyd. WSP.
- Kawula, S. (1996). Spirala życzliwości: od wsparcia do samodzielności. *Wychowanie na co Dzień*, 10/11, 14–17.

- Kocór, M. (2016a). Szkoła jako źródło stresu w trudnych sytuacjach w realiach polskich. W: Eöt-vös Loránd Tudományegyetem (red.), *Proceedings of XXIX. DidMatTech 2016, "New methods and technologies in education and practice" Conference*. Budapest. Pobrane z: PDF.<http://didmat-tech.inf.elte.hu/proceedings/> (20.10.2017).
- Kocór, M. (2016b). Teacher as Giver and Receiver of Support in Difficult Situations at Schools in the Area of Subcarpathian Voivodeship. *International Journal of Psycho-Educational Sciences*, 5 (3), 60–68.
- Kocór, M. (w druku). Dlaczego uczniowie nie lubią szkoły, a nauczyciele wypalają się w zawodzie? W: *Perspektivy výchovy a vzdělávání v podmínkách současného světa*. Ostrava: PF UO.
- Oniszczenko, W. (1998). *Stres to brzmi groźnie*. Warszawa: Żak.
- Sęk, H. (2003). Wsparcie społeczne jako kategoria zasobów i wieloznaczne funkcje wsparcia. W: Z. Juczyński, N. Ogińska-Bulik (red.), *Zasoby osobiste i społeczne sprzyjające zdrowiu jednostki*. Łódź: Wyd. UŁ.
- Tomaszewski, T. (1979). Człowiek i otoczenie. W: T. Tomaszewski (red.), *Psychologia* (s. 32–35). Warszawa: PWN.